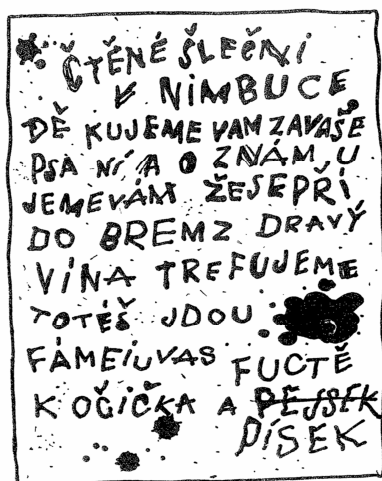

UPRAVENÝ ČAPEK

U začínajících neslyšících čtenářů je nutno brát ohled na určitá specifika, jako jsou například různorodost jazykových kompetencí v českém i českém znakovém jazyce či dosavadních zkušeností s reálným světem a sociálním prostředím. V *Čítance I pro základní školy pro sluchově postižené* (Ditmarová 1996), určené dle autorky sluchově postiženým žákům ve věkovém rozmezí 8 až 11 let, se z těchto důvodů setkáme s *upraveným textem*. Tato učebnice je jedinou svého druhu, z velké části na ní tedy závisí výuka čtení sluchově postižených žáků.

Z čítanky jsme vybrali upravený text z knížky Josefa Čapka „*Povídání o pejskovi a kočičce*“ nazvaný „*O pejskovi a kočičce, jak psali psaní děvčatům do Nymburka*“. Při procházení různých čítanek určených stejně starým slyšícím dětem jsme také našli několik textů převzatých z této Čapkovy knihy, avšak vždy v doslovném znění; autoři čítanek pro slyšící žáky nepovažovali za nutné nějakým způsobem přizpůsobovat českým dětem český text, který byl navíc napsán přímo pro ně.

Pokud hledáme při konfrontaci původního a upraveného textu zvláště zajímavá místa, zastavíme se jistě u dopisu, stylizovaného jako psaní pejska a kočičky dětem. Pozoruhodný je nejen svou grafickou podobou, ale především poetickou hrou s jazykem, objevováním kouzla slov a jejich skrytých možností (viz obr. 1).

Obr. 1 Čapek

Obr. 2 Čítanka

U Čapka je dopis dětem součástí textu pohádky, ilustrace s motivem

dopisu je spíše doprovodná; oproti tomu v čítance není dopis obsažen v textu, má formu obrázku graficky odděleného od ostatního textu. V Čapkově knize je text dopisu včleněn do textu příběhu, ale jako ilustrace je také otištěna ilustrace – obrázek dopisu. Tento obrázek, jehož autorem je J. Čapek, názorně doplňuje vyprávění svou vizuální podobou: jsou na něm kaňky, písmena jsou nakloněna na všechny strany, každé je jinak velké, různě se přepisovalo, škrtało, řádky jdou z kopce a do kopce. Úprava dopisu v ilustraci komicky koresponduje s jazykem dopisu (viz obr. 1). Naproti tomu **čítankový obrázek v úpravě autorky není sice použit jako organická součást textu, ale nefunguje ani jako dobrá ilustrace: jeho grafická úprava je zcela neutrální; všechna písmena stejně velká, vyrovnaná, řádky rovné apod.** Jako symboly „ošklivého psaní – škrábání“ tedy slouží **jen mezery tam, kde nemají být, a úhledné černé kaňky** (viz obr. 2).

Obrázek v čítance tedy není jako ilustrace příliš funkční, je tedy alespoň zachována jeho hodnota obsahová, jeho role ve vyprávěném příběhu?

Původní text dopisu v Čapkově knize začíná působit *oslovením*. Již v něm si můžeme všimnout dvou důležitých věcí: že se postavy příběhu při psaní dopisu snaží používat „*reprezentativní slova*“, vhodná podle jejich názoru do dopisu, představujícího pro ně útvar s důležitým společenským významem, a že si nejsou jisti *kvantitou samohlásek*. Pomocí těchto dvou prostředků spisovatel začíná budovat celkový vtip. Pejsek s kočičkou se snaží používat – jejich slovy – „*jemnou řeč*“; to znamená *spisovnou češtinu* a určitou *skupinu lexikálních prostředků knižních*. Určitým pozměněním těchto slov či nezvyklým zapojením do kontextu výsledek vždy působí komicky. V Čapkově textu hovoří pejsek a kočička o tom, že budou psát dopis „*nymburským děvčatům*“, kamarádkám z města Nymburka. Tato „*nymburská děvčata*“ jsou v ilustraci dopisu, jejímž autorem je Čapek, zaměněna za „*čtěné šlechny*“. V tomto oslovení je efektu směšnosti docíleno *dojmem přehnané snahy o důstojnost a přidaným šišláním*, které s tímto knižním výrazem velmi kontrastuje: důstojné oslovení, asociující vážené dospělé lidi, se střetává s šišláním, připomínajícím malé děti. Tento *stylistický prostředek* je tedy v podstatě založen na něčem, co neslyšící děti běžně neznají, šišlání je ortoepickým prohřeškem, vlastním mluvené řeči. Na principu *rozdílnosti mluvené řeči a její psané podoby* jsou založeny i další humorné momenty, např. zdůrazněné fonetické vlastnosti u slova „*totěš*“, slovního spojení „*fuctě*“ (v úctě), nebo zaměňování i/y v „*Nimbuce*“ (Nymburce), „*dravý vína*“ (z-draví natrefujete), či „*jdou*“ (dou-fáme).

Při předložení těchto slov sluchově postiženým dětem by bylo třeba

důkladného vysvětlení, díky němuž by se dozvěděly o existenci šišlání, o tom, že se v různých situacích používají různá slova (s tím souvisejí synonymní řady s různými odstíny, stylistické prostředky, slohové útvary atd. – takový výklad by byl vhodný až v nějakém vyšším ročníku). Autorka čítanky tento problém u začínajících čtenářů již v úvodu dopisu vyřešila tím, že v textu vyprávění nahradila „*nymburská děvčata*“ „*děťmi*“, v oslovení pak také používá spojení „*milé děti*“. I nadále pak autorka čítanky postupuje podobně: **nahrazuje všechny nezvyklé jazykové jevy prostředky jinými, co nejvíce neutrálními**. Oslovení i další text přitom podle Čapkova vzoru konstruuje tak, aby **byly porušeny běžné hranice slov, což je jediná ponechaná atypičnost upraveného textu dopisu**.

„*Porušování hranic slov*“ je ovšem také vlastnost primárně vtipná spíše pro děti slyšící, které dokonale znají slovní zásobu a tvoření vět v českém jazyce, proto jim připadá veselé, když pejsek s kočičkou něco spletou ve svém psaném projevu. Neslyšící dítě takovou základní znalost často nemá a z předložené změní písmenek si neposkládá slova. Jak jsme zmínili výše, **autorka zamýšlela usnadnit neslyšícím dětem porozumění textu převedením Čapkových slov do slov základní slovní zásoby**. Ovšem tím se **ztrácí ona směšnost užívání „reprezentativních“ a slavnostních knižních slov**, jak jsme o ní hovořili výše. Ani současné slyšící dítě ale určitě nenajde ve spojení „*fuctě*“ slušný pozdrav „v úctě“; stejná situace je s výrazem „*natrefovat se při dobrém zdraví*“, přesto děti Čapkovu knihu čtou i dnes. Důležitá je pomoc dospělého, ale také jejich již vytvořené jazykové zázemí, které jim pomáhá orientovat se v textu s neznámými slovy.

Čapek dosahuje komického efektu také tím, že slova textu, u nichž jsou porušeny hranice, jsou seskupena do hláskových útvarů jiného významu i formy, než měla slova původní. Některá **jen formálně působí jako slovesné a jmenné tvary, ale nenesou význam** (*jemevám, bremz, žesepří, zavaše*). Jindy jsou z původních slov vytvořena **slova nová, s významem kontrastujícím s celkovým laděním dopisu** (*kujeme, dravý, vína, trefujeme*), či s významem **také jakoby náhodným, avšak do tematiky textu zapadajícím** (*znám, psa, jdou, očička*). Autorka čítanky sice nepoužila ve svém textu stejná slova jako Čapek, tudíž nemohla ani využít jeho jazykových hříček, ale ve své snaze **přiblížit neslyšícím dětem představu textu „zvírátky špatně napsaného“ rozdělila svůj text a svá slova také „chybně“**. V jejím textu již tolik vtipných tvarů s aktualizovanými významy není, spíše **je samoučelně rozbit na střípky slov**. Je to neutrální řešení: **děti mají „pokažený“ dopis, ale nejsou nuceny hledat slova, jejich nové významy, dávat nový smysl částem**

slov a spojovat je dohromady, protože v tomto pojetí si stačí domyslet, že kočička s pejskem napsali nesmyslný dopis, a dál ho nerozebírat (a tím se ochudit o vtipnost dopisu Čapkova).

Naším posledním, ale zdaleka ne nejméně zajímavým zastavením je *závěr* dopisu. Humorné rozhodnutí Josefa Čapka nechat pejska podepsat se v „jemném jazyce“ jako „*písek*“ je založeno na skutečnostech pro neslyšící ne zcela obvyklých. Za prvé, jak jsme již uvedli, neznají různé útvary národního jazyka; za druhé to předpokládá práci s významy lexémů a jejich kombinacemi: písek je něco úplně jiného než pejsek, proč se tedy tak podepsal? Jak to, že to nevěděl? To přece není vůbec vtipné! atd.

Tyto nejasnosti jsou podpořeny tím, že čítanka vynechává předchozí část pohádky, v níž kočička uvažuje nad pejskovým podpisem: „*Psát se přece musí jemnou řečí, a tak se mně zdá, jako se nemá psát černej nebo zelenej, štekavej, že se asi v jemné řeči nemá také psát pejsek.*“ Vynechání může mít samozřejmě prostou příčinu zestručnit text; mohli bychom ale také uvažovat o důvodech obsahových: tato část je založena na rozvrstvení češtiny. „Jemnou řečí“ je míněna jistě spisovná čeština. V citaci se uváděnými tvary přídavných jmen demonstruje rozdíl mezi touto „jemnou řečí“, již postavy příběhu považují za reprezentativní a vhodnou pro psaní dopisů, a obecnou češtinou. **Neslyšící děti se s obecnou češtinou, běžnou mluvou ani s hovorovou formou spisovného českého jazyka příliš často nesetkávají.** Mají s odezíráním mluvené řeči velké problémy¹ a český jazyk se touto formou dokonale naučit nemohou. Čeština se k nim dostává ve škole, v psané formě, nebo při odezírání, kdy se na dítě mluvčí přímo obrací a snaží se, aby jej dítě pochopilo. Používá potom většinou automaticky spisovnou češtinu.² Obecná čeština tak zůstává dítěti skryta. Pedagogům neslyšících je tento fakt znám. **Vynechání pasáže o „jemné řeči“ si proto lze vysvětlit snahou o vyhnutí se této problematice a o ochranu čtenáře před neporozuměním. Podle našeho názoru by však při dostatečném vysvětlení ze strany učitele mohl mít neslyšící žák z takové tematiky užitek, právě proto, že se s obecnou češtinou a jejími tvary při vyučování běžně nesetká, ale (paradoxně) má potom ve většinové společnosti odezírat běžnou mluvu, ponejvíce obecnou češtinu.** Pokud autorka čítanky vynechala část o „jemné řeči“, předpokládala nejspíš, že rozdíly mezi spisovnou a nespisovnou češtinou dětem učitel vysvětlovat nebude. Je tedy

¹ Srov. o odezírání např. Strnadová, 1998 – a, b; Hrubý, 1997, 1998.

² Strnadová, 1998 – a, s. 88:

„Neslyšící se učí mluvit jiným způsobem než lidé slyšící. Učí se to řízeným učením ve škole. Tam nebyli vedeni ke znalostem obecné češtiny, různých dialektů a slangových výrazů.“

bezúčelné ponechávat v upraveném dopise podpis „*písek*“, a navíc bez původního, přeškrtnutého „*pejsek*“.

V daném prostoru jsme se mohli pouze dotknout některých zajímavých míst v problematice upravovaného textu. I na našem krátkém úryvku však lze vidět, jak **obtížné je uvažovat při úpravě textu o všech aspektech jazykového vnímání i zkušenostního základu budoucích neslyšících čtenářů současně a vytvořit tak text, který bude nejen srozumitelný a jazykově či didakticky přínosný, ale i zajímavý a zábavný.**

Radka Faltínová

Prameny

ČAPEK, J. *Povídání o pejskovi a kočičce*. Praha: Albatros, 1979.

DITMAROVÁ, D. *Čítanka I pro základní školy pro sluchově postižené*. Praha: Septima, 1996.

Literatura

HRUBÝ, J. Odezírání. *Speciální pedagogika*, 1998, č. 4, s. 1–11.

HRUBÝ, J. *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu I*. Praha: Septima, 1997.

HRUBÝ, J. *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu II*. Praha: Septima, 1998.

STRNADOVÁ, V. *Hádej, co říkám*. Praha: FRPSP, 1998.

STRNADOVÁ, V. *Hluchota a jazyková komunikace*. Praha: UK, 1998.